

A turisztikai látványszakralizáció megduplázódása. Ópusztaszer esete

PUSZTAI BERTALAN – LIPKA VIVIEN

Tanulmányunkban a kritikai turizmuskutatás egyik jól használható elméletét, Dean MacCannell látványszakralizációs modelljét alkalmazzuk Ópusztaszer elemzésére.¹ MacCannell 1976-os, a kulturális antropológiai, kultúrakutatási turizmuskutatás egyik alapjának számító művében, a *The Tourist. A New Theory of the Leisure Class* című könyvében számos olyan elméleti modellt vázol fel, amely a mainstream turizmuskutatás által nem problematizált jelenséggel, a turisztikai attrakció létrejöttével foglalkozik.² A könyv és az általa inspirált írások rámutatnak a turisztikai attrakciók társadalmi konstrukció voltára.³ A turisztikai attrakciók jelentésének létrejötte mellett talán a színre vitt autentikusság a munka legnagyobb hatású elmélete, amely számos további kutatást inspirál mindmáig. A könyv egészen röviden vázolja fel a helyszakralizáció modelljét. Ezen elmélet kétségkívül kisebb visszhangot váltott ki, miközben kiválóan alkalmas komplex turisztikai attrakciók kialakulásának és jelentésmódosulásának elemzésére.

Jelen írás Ópusztaszer elemzésére használja a helyszakralizáció elméletét. Az ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark kialakulása és fejlődése kapcsán a már ismert eseménytörténet tényeit illesztjük be a maccannelli modellbe. Ehhez rendelkezésünkre áll az Ópusztaszer kapcsán az elmúlt néhány évtizedben megjelent, a hely kialakulásával foglalkozó irodalom. Ezekre és különösen Kovács Ákos *Kitalált hagyomány* című munkájára nagyban támaszkodunk az esemény-

¹ MacCannell ezt a modellt a turistaattrakcióként funkcionáló tárgyakra vonatkozóan dolgozta ki, ám ez nem zárja ki a turistaattrakcióvá vált terek elemzésének lehetőségét ugyanebben a keretben. Az ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark komplexitása miatt írásunkban a helyszakralizáció kifejezést a látványszakralizációval, megfelelő pontokon a helyet a látvánnyal felcserélhetően használjuk.

² MacCannell 1976.

³ Culler 2012; a magyarul szakirodalomból például Pusztai 2017.

történet felidézésében.⁴ Fontos leszögezni, hogy jelen tanulmány nem kívánja a hely történetét újraírni, az eddig megjelent eredményeket korrigálni. Az eseménytörténet írásunkban a modell példaanyaga, és mint ilyen, nem kutatási tárgyunk. A helyszakralizációs modell egyes részeinél, elsősorban a mechanikus reprezentáció korai időszakánál tanulmányunk, miközben a modell megértéséhez elegendő anyagot hoz, minden bizonnyal még töredékes és tovább bővíthető lesz majd.

A látványszakralizáció elmélete

A turisztikai látnivalók, helyek szakralizációja kapcsán Dean MacCannell fő megállapítása az, hogy a turista számára felkínált tárgy vagy hely egy jelölő folyamat függvénye, melynek során az adott dolog jelentéssel ruházódik fel oly módon, hogy más jelektől szemiotikai elkülönülésen és megkülönböztetésen megy keresztül. Ennek eredménye lehet a látvány szakralizációja, mely a következőkben ismertetett öt lépésben valósul meg.⁵ Megközelítésünkben e modellt kellő rugalmassággal kezeljük: a szakralizációs folyamatok dinamikusságát is szem előtt tartjuk, hiszen ahogyan az ideológiai és a társadalmi környezet változik, úgy változhat a látványosság konstruált és elfogadott jelentése is. Tanulmányunk éppen azt kívánja bemutatni, hogy a maccannelli modell hogyan módosulhat, esetünkben hogy indulhat újra külső hatásokra.

Masszív intézményi támogatás általában feltétele egy adott hely szakralizációjának a jelentéstársítás kifejezése és rögzítése érdekében. A látványszakralizáció első momentuma az, amikor egy tárgyat a hasonló tárgytól megkülönböztethetővé tesznek. Ekkor tulajdonképpen megnevezik, elkülönítik, vagy éppen olyanná alakítják, hogy az megőrzésre alkalmasnak tűnjön. Ez az elnevezés (naming) fázisa. Ezen szakaszt gyakran hatalmas munka előzi meg annak érdekében, hogy a tárgy egyediségét és autentikusságát bizonyítsák. Szakértők vizsgálják és elemzik a tárgyat. Ezek sokszor egészen hivatalos eljárások is lehetnek, igazolások születhetnek, amelyek a látvány különböző, például társadalmi jelentőségét hangsúlyozzák. Fontos tényező még a tartósság kérdése is. Példaként említhető a Seaton által felvázolt folyamat a waterlooi ütközet elnevezését illetően. A csata ugyanis több helyszínen zajlott és három napig tartott, Waterloo-t pedig azért emelték ki a többi közül, mert a brit erők vezetője, Wellington egy Waterloo nevű fogadó-

⁴ Kovács 2006; Vályi–Zombori é. n. [2000]; Mód–Simon szerk. 2011.

⁵ Ha másképp nincs jelölve, az elmélet itt következő összefoglalásában MacCannell 1976: 44–6. követjük.

ban töltötte a csata előtti éjszakát. A Napóleon ellen harcoló erők közül így hangsúlyozták ki a britek szerepét a küzdelemben.⁶

A modell második szakasza a bekeretezés és kiemelés (framing and elevation). A kiemelés kirakatba helyezést, a tárgy kiállítását, talapzatra helyezést, vagyis a látogatók számára elérhetővé tételt jelent. A bekeretezés egy hivatalos határvonal kialakítása a tárgy körül. A bekeretezésnek két részletét érdemes kiemelni, a védelmet és a fokozást. A védelem a dolog fizikai megóvását jelenti, míg a fokozásra vagy felerősítésre tökéletes példa a kivilágítás. A bekeretezés ezen két részét néha nehéz megkülönböztetni, hiszen például ha egy tárgy köré biztonsági embereket állítunk, az a védelmet és a figyelemfelkeltést egyaránt szolgálja. Haladó bekeretezésnek nevezzük azt, amikor egy tárgy vagy épület körül az egész tájat átalakítják a látványosság létrejötte érdekében. Waterloo esetében egy mesterséges dombbal (oroszlános emlékművel) irányították az adott helyszínre a figyelmet, és emelték ki azt környezetéből. A későbbiek folyamán ennek környezetében éttermek, szállodák és további emlékművek épültek, melyek tovább fokozták a látványt.⁷ Egyes esetekben a bekeretezés és kiemelés mozzanata az idegenvezetők szóbeli kommentárjainak segítségével valósul meg.⁸

A látvány szakralizációjának harmadik szakasza a szentélyé tétel (enshrinement). Ez akkor megy végbe, mikor a látványosságot körülvevő környezet önmaga is látványossággá válik. Vagyis a bekeretezés tárgyat képező anyag bekerül a szakralizálódás első stádiumába, tehát elnevezésre kerül. Ebben a periódusban a turisták alapvető vallási vagy kulturális értékek jelentéseire reflektálnak. Szemléltetésre kitűnő példa mikor egy látványosságként funkcionáló tárgy elhelyezésére, védelmére létrehozott épület önmaga is turistacélponttá válik. Erre MacCannell a Gutenberg Múzeum példáját hozza Németországból. Az eredeti Gutenberg Biblia ugyanis ott van kiállítva speciális megvilágítás alatt egy tágas helyiségben. A kiállítótér falain a Bibliához kapcsolódó értékes dokumentumok függenek, többek között egy Beethoven kézirat. Seaton Waterloo templomának átalakulását hozza még példaként 1815 után.⁹

A következő szakasz a látványosság mechanikus reprodukciója (mechanical reproduction). E fázis kezdetét a tárgyról készült nyomtatványok, fényképek, modellek vagy képmások elterjedése jelzi. MacCannell érvelése e ponton ütközik Walter Benjamin álláspontjával, aki szerint a reprodukció az eredeti egyediségét és auráját szünteti meg.¹⁰ Ezzel szemben MacCannell szerint éppen ezek emelik ki az eredeti helyen lévő valódi látnivalót. A reprodukciók tesznek valamit erede-

⁶ Seaton 2004: 230–233.

⁷ Seaton 2004: 233–235.

⁸ Fine–Haskell 1985: 73–95.

⁹ Seaton 2004: 235.

¹⁰ Benjamin 2003.

tívé, azzá az eredetivé, melynek ezek csupán másolatai. MacCannell úgy fogalmaz, hogy azért vesszük körbe magunkat másolatokkal, hogy meghagyjuk az autentikus megtapasztalhatóságának lehetőségét, egy térben és időben eltérő helyen.¹¹ Eszerint meg kell fordítani Benjamin fogalmait: az „alkotás” akkor válik autentikussá, mikor az első másolat elkészül róla. A modern média létrejötte és kiterjedése kapcsán nem lehet nem észlelni a média szerepét a látvány szakralizálódásában. A mechanikus reprodukció kiemelten felelős a turista utazási motivációjának kialakulásáért és fenntartásáért. E vágygazdaság tartja mozgásban útja során, annak érdekében, hogy megtalálja az „igazi” dolgot.¹²

Az utolsó szakasz a társadalmi reprodukció (social reproduction). MacCannell szerint ez akkor jelenik meg, amikor különböző csoportok, helyek, régiók kezdik elnevezni magukat híres, nevezetes látványosságokról. A hely /látvány/ egyfajta rögzülését jelzi ez a társadalom kollektív tudatában. A társadalmi reprodukciót irányíthatja az állam, az önkormányzatok vagy esetleg üzleti vállalkozások, de akár a nemzeti érzület kifejeződése is lehet. Waterloóról elnevezett szállodákat, akadémiákat, kocsikat, utakat, tereket, rakpartot, sőt, omnibusz vonalat vagy éppen vasútállomást, valamint Wellingtonról elnevezett fogadókat, utcákat, kocsmákat és csizmákat, emellett az ő tiszteletére állított emlékműveket hoz Seaton példaként a társadalmi reprodukció szakaszára. Seaton értelmezésében a társadalmi reprodukció a „néplélek” (popular psyche) részévé válást jelenti.¹³ A többes szám első személy (mi) használata az idegenvezetői kommentárokból szintén a társadalmi reprodukció jele. Ide sorolható az idegenvezetők „kiképzése” is, nekik ugyanis minden, az attrakcióhoz kapcsolódó történetet ismerniük kell, néha az igazságtartalomtól függetlenül és ezeket tovább is kell adniuk.¹⁴

Létezik egy a látvány szakralizációval ellentétes folyamat is, ez a látvány deszakralizációja vagy szekularizációja. Ez akkor következik be, mikor egy addig figyelemreméltó és egyedinek tartott dolog jelentősége megváltozik a turistatekinthetőség hatására. Például elképzelhető a Holdra utazás mindennapivá válásának esetében, hogy a holdközvet elveszíti addig kiemelt helyét, szerepét a turisztikai attrakciók körében.¹⁵

¹¹ MacCannell 1976: 148–151.

¹² Bódi–Pusztai 2016.

¹³ Seaton 2004: 150.

¹⁴ Fine–Haskell 1985: 73–88.

¹⁵ Seaton 2004: 244.

Az első szentély kialakulása Ópusztaszeren

ELSŐ FÁZIS: A HELY KIVÁLASZTÁSA

1882-ben Göndöcs Benedek, gyulai lelkész és pusztaszeri apát vetette fel a honalapítás megünneplésének kérdését, valamint egy a tárgykörben készült dolgozatot is benyújtott a miniszterelnöknek és az Országos Műemlék Bizottságnak. Javaslatára szerint a millenniumi ünnepeknek Pusztaszeren kellene kezdődniük, emellett egy emlékkápolna létesítése is szerepelt terveiben. Javaslatának jogosságát azzal a ténnyel igyekezte alátámasztani, hogy ásatásai során rálelt egy ősi bazilika romjaira, a bencés apátsági templom egyes részeire. A néphagyomány szerint pedig ez az épület az első országgyűlés helyén létesült.¹⁶ Göndöcs ezzel tulajdonképpen csak felelevenítette a Szerrel kapcsolatos, Anonymusra alapozott gondolatokat. A pusztaszeri elképzelések jogosságát ő is és minden későbbi szerző Anonymusra vezette vissza.¹⁷ Ásatásával épp a hely autentikusságát igyekezett erősíteni és ezzel támasztani alá a Szerről öröklődő történetet.

Mivel Göndöcs Benedek javaslatával a címzettek érdemben nem foglalkoztak, 1892-ben úgy döntött megismétli azt. Ennek, valamint egy másik, Thaly Kálmán országgyűlési képviselő által előterjesztett javaslatnak köszönhetően 1893-ban a millenniumi ünnepek programjában már Pusztaszer neve is szerepelt. Sőt, az ország területén elhelyezendő hét millenniumi emlékoszlopból egyet Pusztaszerre szántak. Az országgyűlés 1894-ben elfogadta a javaslatokat, majd 1896-ban törvénybe is iktatta azokat. Az elnevezés helyszakralizációs fázisához szükséges jelentős intézményi támogatást így második nekifutásra érte el a hely. A helyszakralizáció alapjai ezzel és az ásatásokkal megteremtődtek.

Mindez azonban csak a Szer néven ismert nagyobb terület előtérbe kerülését jelentette. A konkrét helyszín, azaz, hogy pontosan mit, melyik helyet kívánják kiemelni, még ekkor nem dőlt el. Ugyanis a fentiekkel párhuzamosan a Magyar Diákszövetség az egyik 1895-ös, Pusztaszeren tartott gyűlésén elhatározták egy emlékoszlop építését. Ennek helyét viszont máshol, a Szeged és Kecskemét által megosztott szeri pusztára Kecskeméthez tartozó részén jelölték ki. Az Árpád-halom névre átkeresztelt Zsuzsa-halmon egy turulmadaras millenniumi emlékoszlop építését kezdeményezték. Ekkor tehát két emlékmű volt készülóban, a

¹⁶ Írásunkban Ópusztaszer fejlődésének eseménytörténetét döntően Kovács (2006) alapján idézzük. Az érintett részekre összefoglalóan utalunk itt. Kovács 2006: 17–19.

¹⁷ „És azt a helyet, ahol minderről határoztak, a magyarok saját nyelvükön Szernek nevezték el, mert itt rendezték az ország minden dolgát” Anonymus 1975: 35. Az Anonymus-féle sorok és Pusztaszer összekapcsolása már a 19. század végén is vitát generált, lásd Kovács 2006: 18. Ez és ennek későbbi fejleményei azonban nem tartoznak lényegi gondolatmenetéhez.

szakralizálódó helyek vetélkedtek. Ez a párhuzamosság azonban nem tartott sokáig: a ma Pusztaszer község területén álló emlékoszlop nemcsak később készült el, de az Árpád- emlékmű méretében, intézményi támogatásában és az 1900-as évek elején körülötte kialakult ünnepek miatt gyorsan lett a helyszakralizáció igazi központja.

Az Árpád- emlékmű környéke eredetiségének bizonyítására még később is történtek kísérletek. 1907-ben, Árpád halálának ezredik évfordulóján újabb ásatások kezdődtek a honfoglaló vezér sírjának megtalálására. Csallány Gábor ásatásai azonban ugyanazon a helyen, ahol Göndöcs kutatott korábban, nem jártak sikerrel.¹⁸ 1970-től szinte folyamatosan folynak ásatások a monostor körül. 1976-ig Trogmayer Ottó, később Vályi Katalin vezetésével.

Ahogy látható, a helyszakralizáció első szakasza Pusztaszer esetében nem volt egyszerű és magától értetődő. A hely autentikussága (tudniillik, hogy ez a Szer az a Szer-e) ugyanúgy, mint Anonymus senki más kortárs által nem ismert története könnyedén kikezdhető volt, és stabilizálódását nem segítette a két emlékmű párhuzamos építése sem. Az intézményi segítség gyorsította az elfogadást, de sokak számára az ásatások eredményei elégtelenek voltak.

A helyszakralizáció első szakaszának további elmélyülésére viszonylag sokat kellett várni Ópusztaszeren. Az elnevezésben a következő jelentős lépés éppen egy névváltoztatás lett. 1970-ben Erdei Ferenc kezdeményezte az akkor még Sövényháza néven ismert település névváltoztatását Ópusztaszerre. 1974-ben határozott úgy a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa, hogy Ópusztaszerre kell változtatni a korábban a Pallaviciniek által Sövényházára keresztelt Szer települését.

MÁSODIK FÁZIS: A PUSZTASZERI EMLÉKMŰ KIEMELÉSE ÉS BEKERETEZÉSE

A millenniumra építendő hét emlékoszlop tervezője eredetileg mindenhova Patróna Hungariae szobrát szánta. Az országos szoborbizottság azonban ezt az elképzelést felülbírálta és úgy döntöttek, hogy Pusztaszeren Árpád vezér szobrát állítják fel. Nem térve most ki a századvég Szent Istvánéval vetélkedő Árpád kultuszára¹⁹ fontos megjegyezni, hogy az országos gyakorlattól eltérő helyi megvalósítás segített kiemelni a millenniumi emlékművek közül a pusztaszerit. Nem véletlenül viszonylag gyorsan „Árpád- emlék” lett a bevett neve.

¹⁸ Az ásatás sajátosságaihoz lásd Kovács 2006: 33–34.

¹⁹ Sinkó 1989.

A tervező Berczik Gyula 1895-ben mutatta be a vázlatrajzokat. Végül Kallós Ede szobrászt bízták meg az emlékmű felállításával. Az emlékmű építményének felavatására 1896. június 27-én került sor. Az ünnepségen képviseltette magát mindkét parlamenti ház, valamint a kormány nevében jelen volt Darányi Ignác, földművelésügyi miniszter. Maga az Árpád-szobor 1897 májusában készült el. Az esemény fényét emelte és a kiemelés is szolgálta az ünnepségen megjelenő Bakassy Géza miniszteri tanácsos, az Akadémia nevében Thaly Kálmán, Vadnay Andor főispán és Novák József uradalmi ügyész.

Az emlékmű elkészülte és felavatása után magányosan álldogált a szeri pusztában. Semmilyen védelem, körülhatárolás, környezetétől elkülönítő jel nem vette körbe. Kontextus-teremtő környezeti elem mindössze egy kisebb facsoport, a hét vezér fája és a bencés monostor nem messze lévő romja volt.

A helyszakralizáció továbbfejlődését egy első látásra tulajdonképpen ide nem kapcsolódó közösség és praxis segítette. Az először 1895-ben alakult, majd 1897-ben Szegedi Szombatosok XXI. társulata néven újraalakult – Kovács Ákos megfogalmazása szerint – „exkluzív borivó társaság” határozta el, hogy minden nyáron fel fogják keresni az Árpád emléket.²⁰ Ez része volt azon törekvésüknek, hogy a magyar katolicizmus 900. évfordulójára egy Árpád vezér (!) tiszteletére emelt templomot építsenek. Az első ilyen látogatás 1897 augusztusában történt, ahol a Himnusz eléneklése után koszorút helyeztek el.

Az Árpád tiszteletére építendő templom ügye ugyan nem haladt előre, de a társaság 1902-ben átalakult Pusztaszeri Árpád Egyesületté. E névváltás már a helyszakralizáció korai társadalmi reprodukciójának megjelenését is jelzi, amire még később is utalunk. Ezt és a kiemelés egyaránt segítette, hogy az egyesület ekkor döntött úgy, hogy céljait kiegészíti egy évente tartandó országos ünnepséggel. Az ezen ünnepségekre ideiglenesen átalakuló környezet (árusok és vendéglátósok sátrai, 1907-ben az egyesület nagy sátra) a bekeretezés és védelem első megnyilvánulásai voltak az Árpád-emlékmű körül.

Az emlékmű környezete tulajdonképpen ezután sokáig nem változott. (A folytatódó ünnepségeket később a helyszakralizáció és a társadalmi reprodukció kapcsán még tárgyaljuk.) A kiemelés és bekeretezés szűkebb értelemben vett folyamata az 1930-as években kapott új lendületet. Ebben az időben jelent meg az igény az Árpád-emlékmű környezetének fejlesztésére, valamint egy lehetséges nemzeti park létrehozására. Tervezet született arról, hogy itt Árpád fejedelemtől kezdve minden magyar államfő és erdélyi fejedelem szobrát felállítanák. 1936-ban az Árpád Egyesület örökös elnöke, Bárdoss Béla szerződést kötött Pallavicini Alfonz Károlyval, Pusztaszer vidékének birtokosával. Pallavicini örgróf 29,5 hold

²⁰ Kovács 2006: 23–29.

területre örökbérleti jogot adományozott az egyesületnek jelképes összeg ellenében.

Hamarosan meg is kezdődtek a parkkal kapcsolatos munkálatok. Ezután már turulos határjelzők választották el a leendő Nemzeti Árpád Ligetet a puszta többi részétől. 1932-ben új haranggal, 1936-ban Turul-emlékművel, 1937-ben Nemzeti Árpád-kúttal, majd 1938-ban egy galambdúcos Székely kapuval gazdagodott a liget. Mint az látható, Pusztaszer bekeretezése és kiemelése egyenetlen ütemben zajlott. Ennek oka a meglehetősen esetleges és lökésszerű, ünnepekre korlátozódó látogatás. Viszonylag hosszú időn keresztül nem regisztrálhatunk komolyabb védelmet sem: az emlékmű önmagában jel volt, magányosan töltött évtizedek során vált megőrzésre érdemes műtárggyá. Ahogyan a későbbiekben rámutatunk ezzel párhuzamosan viszont gyorsan fejlődött Pusztaszer mechanikus és társadalmi reprodukciója.

A kiemelés és védelem majd egy emberöltővel később folytatódott. 1974-től a Pusztaszeri Emlékbizottság szigorúbban kontrollálta a terület használatát, meghatározta kik és mit árulhatnak az 1957-től rendszeressé vált ünnepek ideje alatt. Végül, 1996-ban az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark létrejöttével befejeződött a kiemelés és bekeretezés.

HARMADIK FÁZIS: SZENTÉLLYÉ VÁLÁS

A helyszakralizációs elméletet szigorúan követve Pusztaszer esetében a Nemzeti Árpád Liget létrejöttétől beszélhetnénk a szentéllýé válás fázisáról, azaz arról, hogy a szakralizált tárgy körüli tér is attrakcióvá válik. Fontos azonban felhívni a figyelmet a helyet körülvevő, ahogy láttuk, 1897-ben kezdődött ünnepekre, amelyek viszonylag korán lehetőséget adtak a hely, Pusztaszer vallásos és történelmi szerepének értelmezésére. Ugyan a helyszakralizációs elméletben nem kell vallási elemnek megjelennie a turisztikai attrakció kapcsán, mégis Pusztaszer esetében egy szándékos képzetársítás világossá teszi a folyamat kiteljesedését.

A korábban leírt, Árpád fejedelem iránti tisztelet fenntartására Pusztaszeren évente megrendezett istentiszteletet és ünnepeket egy idő után, a szeged-alsóvárosi búcsúra utalva „szobori búcsúnak” vagy „Árpád-búcsúnak” kezdték nevezni. Kovács Ákos nagyjelentőségű 2006-os művében, amelyet az eseménysor leírásában mi is alapvető forrásnak tekintünk, e ponton kritizálja e névadást, rámutatva a szent (alsóvárosi búcsú) és a profán (szobori búcsú) motivációk és praxisok alapvető különbségére. E ponton jól látszik a hobsbawm-i elméleti keret és a maccannelli elmélet különbsége. A maccannelli modell alapján ebben éppen a hasonlóságot rögzíthetjük: a turisztikai attrakció, a turisztikai „szent hely” kialakulásának és kanonizálódásának hasonlóságát a vallási szempontból fontos

hellyel. Selänniemi ötletes szójátékát idézve a szent hely (sacred site) és a szent látvány (sacred sight) hasonlósága ez.²¹

A szobori búcsú időpontja lassan állandósult szeptember elejére. Ezeken az ünnepeken az ünnepi beszédek mellett, historizáló kulináris szokások és élőképek bővítették a hely interpretációját. Az ünnepek különböző esküteleknek is alkalmi lettek, amelyek önmagukban is látványosságként funkcionáltak. Az első világháború ideje alatt ezek az ünnepek elmaradtak, az emlékmű koszorúzása mellett egy-egy rövid beszéd hangzott mindössze el. 1920 őszére újra benépesült a szobor előtti terület, ekkor azonban már Trianon revíziója jegyében. Az ünnepség jelentős változáson ment keresztül. A résztvevők száma jelentősen megnőtt. Különböző keresztény, illetve félkatonai szervezetek jelentek meg az Árpád-emlékmű körül (például: Ébredő Magyarok Egyesülete). Jellemzővé vált a turanizmus, amely újabb tartalommal gazdagította a társadalmi reprodukciót.

Az 1938-as Szent István-év kapcsán az Árpád-búcsút minden korábbinál fényesebbre igyekeztek megszervezni. A körütekintő szervezés ellenére hatalmas bukás volt az 1938-as búcsú. A meghívottak túlnyomó többsége nem jelent meg a rendezvényen, a MOVE (Magyar Országos Véderő Egylet) egyenruhás százada és elnöke viszont tiszteletét tette Pusztaszeren.²² A második világháború közeledtével 1939-től elmaradtak az Árpád-búcsúk.

A legközelebbi ünnepen, 1945-ben egészen újszerű értelmet kapott az Árpád-emlékmű. Március 29-én a Kommunista Párt ide szervezte meg a földosztás ünnepélyes kezdetét jelző ünnepségét. Számos jelentős személyiség vett részt az ünnepségen, többek között Nagy Imre földművelésügyi miniszter. Az 1945-ös ünnepségnek komoly hatása lett a következő évtizedekben, biztosította a kiemelés fennmaradását az ideológiai változások közepette is. Az Árpád-búcsúk értelemszerűen elmaradtak. A Pusztaszeri Árpád Egyesület és a vele szoros kapcsolatban működő szervezetek feloszlottak, rendelet útján betiltották őket. A földosztás napja nem vált emléknappá, nem lett része a helyszakralizációnak.

1957-ben, tiltakozandó az ENSZ Magyarországgal kapcsolatos vizsgálatait beindítása ellen, újra megszervezték az Árpád ünnepet. A szokásos egyházi szertartás természetesen immár nem volt része az eseménynek. Az ünnepséget kísérő beszédekben egyre inkább a különböző bel- és külpolitikai témákról volt szó. Búcsú helyett „parasztnagygyűlésnek” vagy „szövetkezeti nagygyűlésnek” nevezték a pusztaszeri ünnepségeket. Mivel tizenöt-húszezer ember is részt vett ezen újraszervezett eseményeken, komoly munkálatok kezdődtek: restaurálást, parkosítást, valamint további fejlesztéseket terveztek a földosztás huszonötödik évfor-

²¹ Pusztai 2010: 13–14.

²² Kovács 2006: 32–49.

dulójára, 1970-re is.²³ A bekeretezés és kiemelés fázisa tovább haladt. Az ideológia ismételt beszivárgása a rendezvények folyamába azonban érzékelhetővé teszi a bizonyos fokú társadalmi reprodukciós mozzanatot is.

1966-ban az illetékesek megállapították, hogy az ünnepség megyei illetve azon is túlmutató vonzaskörű lett. A Magyar Tudományos Akadémia akkori főtitkára, Erdei Ferenc költői kérdése: „*Mi történt hát a szeri pusztán 896-ban, amire a mai és jövő nemzedékének is emlékeznie kell?*” és válasza „*A magyar állam megalapítása ezen a földön.*”²⁴ biztosította Pusztaszer legitimitását, végeredményben tehát hitelesítette Anonymus szavait. Erdei felvázolta a teendőket. A kitűzött célok viszont nem tőle, hanem korábbról származtak, ugyanis már a Pusztaszeri Árpád Egyesület is foglalkozott ezekkel. A terület szükséges névváltoztatása mellett a monostor mielőbbi rekonstruálása, egy honfoglalás kori emlékeket bemutató múzeum, és végül, de nem utolsó sorban magának a kultusznak az országos szintre emelése volt a kitűzött feladat. 1970-ben megalakult a Pusztaszeri Emlékbizottság a hely fejlesztésének koordinálására. A honfoglalás és földosztás összekapcsolásának céljával hamarosan el is kezdődtek a munkálatok.

Pogány Ö. Gábor, a Magyar Nemzeti Galéria akkori főigazgatója 1967-ben vetette fel a Feszty-körkép ópusztaszeri elhelyezésének ötletét. Ezt Erdei Ferenc is támogatta és a restaurálásáról is döntés született.²⁵ Így került a körkép 1974-ben Szegedre, majd Ópusztaszerre. A Feszty-körkép helyszakralizációban betöltött szerepére még később visszatérünk. 1973-ban kezdődött el a skanzen tervezése, 1979-ben a kivitelezése. 1978-ban a szokásos ünnepélyre nem szeptember első vasárnapján, hanem augusztus huszadikán került sor. Ekkor kapcsolódott össze az új kenyér és az alkotmány ünnepe Árpád ünnepével. Nem túlzás azt állítani, hogy nagyfokú jelentéstelítődés ment végbe, amely a bizarr paradoxonoktól sem volt mentes. Az egyik ilyen a keresztény uralkodó Szent István és a pogány Árpád együttes ünneplése, illetve az egykori Szent István ünnep kommunista kisajátítása, átértelmezése. A hetvenes évek végére Ópusztaszer kiemelt fontossága nyilvánvalóvá vált, a legfontosabb augusztus huszadikai munkás-paraszt találkozókra itt került sor. Mindeközben az újabb ásatások sem igazolták Anonymus szavait. Az 1980-as évek második felében érezhetővé vált, hogy a rendezvényeken a hangsúly a politikáról és a propagandáról a turisztikai vonalra helyeződött.

A rendszerváltással Ópusztaszer történetében egy újabb fejezet vette kezdetét. Az, az évi rendezvény fontosságát szimbolizálандó Göncz Árpád, a Magyar Köztársaság elnöke mondott beszédet az Árpád-szobortól nem messze. Ezzel nyilvánvalóvá vált, hogy az előző rendszerekhez hasonlóan az új Magyar Köztár-

²³ Kovács 2006: 49–68.

²⁴ Erdei Ferencet idézi Kovács 2006: 69.

²⁵ Kovács 1997: 98–99.

saság is igényt tart Pusztaszer örökségére.²⁶ A múlttól eltérően azonban az elsődleges cél az idegenforgalom fellendítése volt. Ezért kezdték terjeszteni, hogy „Minden magyar életében legalább egyszer zarándokoljon el Pusztaszere!”²⁷ Ez az egyik pont, ahol a legszembetűnőbb a szentélyé tétel mozzanata.

Új lendületet kaptak a Pusztaszert legitimálni kívánó törekvések is, a cél ismét a nemzeti történeti emlékhely pozíció elérése lett. 1993-ban újralakult a Pusztaszeri Árpád Egyesület, Pusztaszer Barátainak Egyesülete néven. A helyszakralizáció folyamatának szempontjából fontosabb, hogy 1996-ban felavatták az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkot, elkezdődött a Csete György és Dulánszky Jenő tervezte jurták építése. Az emlékpark felavatása egyben a milleniumi ünnepségsorozat kezdete is volt. Nemeskürty István 2000-ben, Ópusztaszeren a hunniálison tartott beszédében megfelelő megbecsülést kért Ópusztaszernek

„mondván, hogy bonfoglaló őseink itt tartották az első országgyűlést, következésképp Esztergomot és Székesfehérvárt megelőzve itt fektették le a keresztény hazá alapjait, ezért »Ópusztaszert Magyarország eszmei fővárosának kell tekinteni.«”²⁸

A szentélyé tétel folyamata a továbbiakban sem ért véget, néhány év múltán az Emlékpark tovább bővült. Többek között megtörtént a Magyar Katonai Emlékmű, az Árpád-szobor előtt félkörívben elhelyezett panteon és még körülbelül harminc emlékmű felállítása 2001-ig. A panteonra a harmincas években is készült tervezet, de akkor ez a javaslat megbukott. A 2001-es tervek viszont sikeresek voltak, a húsz történelmi nevezetességű személyt ábrázoló szoborpanteon elkészült. Az Emlékpark új elemének a jelentőségét hangsúlyozandó Mádl Ferenc köztársasági elnök avatta azt fel. Az egyre inkább vágyott, sőt szükségesnek ítélt történelmi státusz azonban továbbra sem került elérhető közelségbe.²⁹ A terület benépesítése különböző emlékművekkel egy nem lezárt folyamat, ahogyan ezt jól példázza a Vereckei Millenniumi Emlékmű áthelyezése Ópusztaszere 2015-ben vagy éppen a Pallavicini család temetkezési kápolnájának újjáépítése 2015-ben.

NEGYEDIK SZAKASZ: MECHANIKUS REPRODUKCIÓ

A mechanikus reprodukció folyamatát vizsgálva az emlékhelyet jelölő minél korábbi széles körben terjesztett emléket keressük. Ehhez szinte egyetlen forrá-

²⁶ Kovács 2006: 69–78.

²⁷ Kovács 2006: 81.

²⁸ Kovács 2006: 86.

²⁹ Kovács 2006: 72–89.

sunk a képeslapok, melyeket itt történeti dokumentumokként elemzünk. A képeslapok a kor ízlése és érdeklődése megismerése mellett bizonyos mértékig az adott politikai rendszer történet szemléletére is fényt vetnek.³⁰ A képeslap egyfajta térreprezentáció is. Ez a médium megalkot egy kognitív térképet, amelyen kijelöl bizonyos pontokat, melyek által a helyi és az idegen számára egyaránt megismerhető és felismerhető a tér. Az idegen számára ez megelőzi a konkrét tapasztalatot, sőt, a tapasztalás aktusát is meghatározza. Ezek együttesen pedig befolyásolják a tér birtokbavételét. A képeslap településkép teremtő és legitímáló tényezőként is működik, valamint ahhoz is segítséget nyújt, hogy a turisták számára egy hely addig ismeretlen részei láthatóvá váljanak. Elmondható tehát, hogy a képes levelezőlap a tér mitizáló vagy kulturális emlékezetet őrző narratíváit alkotja meg. Lényeges eleme a tér megélésének. Az adott helyet elhagyva, a térre való emlékezést is befolyásolja a képeslap. Ez a médium olyan kép, mely túlmutat anyagi mivoltán, létrehozza saját szimbólumrendszerét, valamint megszervezi a teret.³¹

Témánk szempontjából fontos itt megemlíteni, hogy 1896 előtt forgalomban voltak Magyarországon képes levelezőlapok, ezek azonban osztrák vagy német kiadóktól származtak. A magyar posta a millenniumi ünnepségek idejére adott ki először képeslapokat. Ezek között jelentős számú a honfoglalás témáját ábrázolta. Ekkor a Feszty-körkép egyes részletei is megjelentek képeslapokon, de ennek értelemszerűen még semmi köze nem volt még Pusztaszerthez.³²

Az első Pusztaszert ábrázoló képeslap kiadási idejét nem tudjuk. A Hungaricana gyűjtemény dátumozott tételei közül a legrégebbi egy 1898 augusztusában postázott szentesi képeslap. A mechanikus reprodukció ezen darabja számos tanulsággal szolgál. Mindenekelőtt a képeslap még nem Sövényházáról vagy Pusztaszerről szól, hanem a szomszédos város egyéb látnivalói (katolikus és református templom, gimnázium, megyeháza, a Körös-Tisza-Maros Ármentesítő Társulat székháza) közé illeszti Pusztaszert. Önmagában Pusztaszert ekkor még 'nem ér meg' egy képeslapot. Másrészt Pusztaszerről a romok stilizált rajzát láthatjuk, körülötte pásztorokkal, legeltetett állatokkal és talán játszó gyerekekkel. A kép bal részén talán egy emlékoszlop részlete látható, előtte női alak ül, Csongrád megye címerét tartja. Az Árpád-emléknek még nyoma sincs, azaz a képeslap valószínűleg 1897 előtt készült (1. ábra).³³

³⁰ Petercsák 1994: 33–46.

³¹ Kovács 2016: 86–87.

³² Petercsák 1994: 21–52.

³³ „Üdvözet Szentesről” Kiadja: Stark Nándor, Szentes <https://gallery.hungaricana.hu/hu/OSZKKepelelap/32635/?list=eyJxdWVyeSI6ICJwdXN6dGFzemVyIn0&img=0> (A letöltés dátuma: 2019. 03. 25.)

1. ábra: „Üdvözlét Szentesről”

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/OSZKKepeslap/32635/?list=eyJxdWVyeSI6ICJwdXN6dGFzemVyIn0&img=0>

2. ábra: „Emlék Pusztaszerről”

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/70551/?list=eyJxdWVyeSI6ICJwdXN6dGFzemVyIn0&img=0>

Pusztaszer mechanikus reprodukciójának fokozatos átalakulását jól jelzi, hogy a következő feltehető képeslap 1903-ból már Pusztaszerről szól és az Árpád emléket és a romot is ábrázolja. A lapot 1903-ban postázták. A képeslap két témája majdnem egyenlően osztozik a rendelkezésre álló felületen. A rom fás, bozótos környezetben került megörökítésre, rajta gólya fészkel. A kép is igazolja a korabeli feljegyzéseket, miszerint a rom és az emlékmű körül nem történt semmilyen, a védelmet vagy a kiemelést szolgáló tájformálás (2. ábra).³⁴

A következő években a mechanikus reprodukcióban a főszerepet egyre inkább átvette az Árpád-emlékmű. A következő, 1914-ben postázott lapon már csak ezt láthatjuk, a talapzaton polgári ruházatú csoport álldogál elszórtan, közöttük egy nő és egy gyermek.³⁵ A hely rögzülésében és önálló jogon

látogatandóvá válásában megmutatkozó bizonytalanságot azonban jól jelzi egy szinte ezzel egyidőben kiadott képeslap. A kép a ma Pusztaszer községben, az Árpád-halmon álló, az Árpád szoborral versengve felépített millenniumi emlékoszlopot mutatja. Felirata, „Kecskemét – Pusztaszer Millenniumi emlék” még jel-

3. ábra: „Pusztaszer Árpád szobor. Ezredéves emlék”

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/70554/?list=eyJxdWVyeSI6ICJwdXN6dGFzemVyIn0&img=0>

³⁴ „Emlék Pusztaszerről” Lipsitz S. képcsarnok kiadása, Szeged <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/70551/?list=eyJxdWVyeSI6ICJwdXN6dGFzemVyIn0&img=0> (A letöltés dátuma: 2019. 03. 25.)

³⁵ „Pusztaszer Árpád szobor. Ezredéves emlék” Grünwald Herman kiadása, Szeged <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/70554/?list=eyJxdWVyeSI6ICJwdXN6dGFzemVyIn0&img=0> (A letöltés dátuma: 2019. 03. 25.)

zi, hogy Pusztaszer neve saját jogán nem biztosan jelenik meg az első világháború kezdetekor (3. ábra).³⁶

Ez a 'másik' pusztaszeri emlékmű még egyszer, 1932-ben tűnt fel képeslapon, de akkor már a „Felsőpusztaszer Árpád-emlék a turullal” megkülönböztető felirattal (4. ábra).³⁷

4. ábra: *Felsőpusztaszer Árpád emlék a turullal*

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/70552/?list=eyJxdWVyeSI6ICJwdXN6dGFzemVvIn0&img=0>

Ezen 1932-es képeslapot kivéve, a két világháború között már rögzül a képi ábrázolás és ennek nyomán az igazi szentély is: minden képeslap a ma az emlékparkban található Árpád-emlékművet ábrázolja. Számos település köti még ugyan magához, érezhetően egyfajta tusakodás zajlik az emlékmű fölött. Ekkor már arra is példa van, hogy a történelmi magyarázat, értelmezés is bekerül a mechanikus reprodukcióba. Egy 1928-ban postázott képeslap felirata – „Pusztaszer Mind-szent 'Árpád-emlék', ahol a vérszerződést kötötték” – terjeszti a helyvel kapcsola-

³⁶ „Kecskemét - Pusztaszer; Millenniumi emlék” Magyar Fénynyomdai Részv.-Társ. Budapest. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/OSZKKepeslap/17651/?list=eyJxdWVyeSI6ICJwdXN6dGFzemVvIn0&img=1> (A letöltés dátuma: 2019. 03. 25.)

³⁷ <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/70552/?list=eyJxdWVyeSI6ICJwdXN6dGFzemVvIn0&img=0> (A letöltés dátuma: 2019. 03. 25.)

tos egyik erőteljes narratívát (5. ábra). Talán ettől nem független, hogy a képeslap küldője ezzel indítja üzenetét a lap túloldalán: „Történelmi földről írom e sorokat.”³⁸

5. ábra: „Pusztaszer Mindszent „Árpád emlék”, ahol a vérszerződést kötötték”

Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/70549/?list=eyJxdWVyeSI6ICJwdXN6dGFzemVyIn0&img=1>

A hely hovatarozása feletti vitát, lassú rögzülését a későbbi képeslapok is jelzik. Egy 1935-ben postázott, az Árpád-élművet ábrázoló lap felirata is „Pusztaszer Sövényháza” még.³⁹ Egy 1937-ben⁴⁰ illetve egy 1940-ben⁴¹ elküldött lapé „Kistelek Pusztaszeri Árpád-élmű”, de van datálatlan lapunk „Szeged Pusztaszeri Árpád-élmű”⁴² és „Szentes Ezredévi élmű és romok Pusztaszeren”⁴³ címmel is.

A dátumozott tételek elemzése mindenekelőtt arra mutat rá, hogy a hely mechanikus reprodukciója meglehetősen korán, az Árpád élmű felépülte körül elkezdődött. Ez egyfelől lehet a helyet felemelni szándékozók (szombatosok, majd Árpád Egyesület) törekvésének következménye, másfelől lehet az elkezdődött látogatásokra, érdeklődésre adott egyszerű üzleti reakció

³⁸ „Pusztaszer Mindszent „Árpád élmű”, ahol a vérszerződést kötötték” Horváth Antal könyv- és műnyomdája kiadása, Mindszent <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/70549/?list=eyJxdWVyeSI6ICJwdXN6dGFzemVyIn0&img=1> (A letöltés dátuma: 2019. 03. 25.)

³⁹ <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/70550/?list=eyJxdWVyeSI6ICJwdXN6dGFzemVyIn0&img=0> (A letöltés dátuma: 2019. 03. 25.)

⁴⁰ <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/54440/?list=eyJxdWVyeSI6ICJwdXN6dGFzemVyIn0&img=0> (A letöltés dátuma: 2019. 03. 25.)

⁴¹ <https://gallery.hungaricana.hu/hu/OSZKKKepeslap/18613/?list=eyJxdWVyeSI6ICJwdXN6dGFzemVyIn0&img=0> (A letöltés dátuma: 2019. 03. 25.)

⁴² Ezt Traub B. és társa könyvkereskedők adták ki és ugyan datálás nélküli, de a kiadó az 1890-1900-as években volt aktív Szegeden. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/87897/?list=eyJxdWVyeSI6ICJwdXN6dGFzemVyIn0&img=0> (A letöltés dátuma: 2019. 03. 25.)

⁴³ <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/90726/?list=eyJxdWVyeSI6ICJwdXN6dGFzemVyIn0&img=0> (A letöltés dátuma: 2019. 03. 25.)

is. A képeslapokon kezdetben még láthatóak a pusztaszeri romok, de ezt szinte teljesen lecseréli az Árpád- emlékmű az 1910-es évekre és csak a háttérben tűnnek fel néha, külön említés nélkül a romok. A helyszakralizáció egyértelmű szentélye egy épített részlet, az Árpád- emlékmű lett. A hely elnevezése sokáig mutat bizonytalanságot.

ÖTÖDIK SZAKASZ: TÁRSADALMI REPRODUKCIÓ

Pusztaszer társadalmi reprodukciója tulajdonképpen nem Göndöcs Benedek tevékenysége vagy az Árpád emlék felépítése után kezdődött. Az anonymus-i Szerre visszautaló irodalmi említések jóval korábbiak voltak és bizonyos fokú ismertségnek Göndöcs tevékenysége előtt is örvendtek. Éppen ezért nem meglepő, hogy amint e hagyomány rögzül és kiállításra kerül egy adott helyen, a Kecskemét és Szeged között megosztott szeri pusztán, azonnal jelentős társadalmi reprodukciós folyamatok indulnak el. Ennek kell tekintenünk a szegedi Szombatóság Társaságának 1902-es átnevezését Pusztaszeri Árpád Egyesületté, azt, hogy pusztaszeri látogatásukat, ünnepségüket Árpád-búcsúnak nevezték.

Mivel az Árpád Egyesület minden igyekezete ellenére is Árpád vezér pusztaszeri kultusza halványodni látszott az Egyesület kérelmet terjesztett a kormány elé. A javaslat egyik eleme, hogy Árpád fejedelem halálának ezredik évfordulója alkalmából (1907) kezdjenek hozzá ezer elemi Árpád-iskola építésébe a társadalmi reprodukció egészen jelentős mozzanata lehetett volna. Az Árpád- emlékek összegyűjtése és kiadása, illetve Árpád sírjának mielőbbi felkutatása jelentősen erősíthette volna a kiemelés és a bekeretezést.

A századfordulón, a pusztaszeri helyszakralizációs folyamatok kezdetén a kortársak, például Móra Ferenc vagy Juhász Gyula Pusztaszerrel kapcsolatos írásai mind a társadalmi reprodukció kiteljesedését segítették. Így volt ez még Ady Endre kapcsán is, aki ugyan esetenként maró gúnnyal írt a Pusztaszert övező buzgólkodásról, de ezzel vagy éppen Pusztaszer említésével a Góg és Magóg fia vagyok én című versében maga is a társadalmi reprodukcióhoz járult hozzá.⁴⁴ A későbbi egyesületi névválasztások, például az 1922 októberében megalakult Magyarországi Turán Szövetség „Pusztaszeri törzse” szintén a társadalmi reprodukció kiteljesedését mutatták.

Az ezek után kissé lelassuló, majd 1945-öt kivéve szinte leálló társadalmi reprodukció Erdei Ferenc költői kérdésével vesz új lendületet. 1970-től, a Pusztaszeri Emlékbizottság létrejöttétől ismét egy szervezet is viselte Pusztaszer nevét.

⁴⁴ Koncz–Sz. Simon 1988: 101–103.

A rendszerváltás után a Pusztaszer Barátainak Egyesülete erősítette a társadalmi reprodukciót.

Az újrakezdődő helyszakralizáció – a második szentély kialakulása Ópusztaszeren

A fenti gondolatmenetet ezen a ponton bizonyos mértékig újra kell kezdenünk. Ópusztaszer ma legfontosabb látnivalója egyértelműen a Feszty-körkép. A körkép és az azt befogadó Rotunda felállításakor még az Árpád-emlékmű körüli helyszakralizációs folyamat része volt, a szentélyé tétel részét képezte. Az azóta megtörtént változásokat áttekintve, a maccannelli modellben elemezve világos, hogy a Feszty-körkép egyúttal egy új folyamat magját, kezdetét is jelenti.

A körkép történetét nem feladatunk itt részletezni, ugyanakkor röviden felvázolni talán érdemes. Feszty Árpád egy körkép megfestésének ötletét még Párizsban vetette fel, igaz eredetileg egy bibliai téma foglalkoztatta. A magyarok bejövetelét ábrázoló képet végül 1894 májusában leplezték le Budapesten és a millenniumi kiállítás egyik attrakciója volt. A nemzeti romantika világában nemcsak egyediségét ismerték el, de számos kortárs rajongó sorokat szentelt az alkotásnak. Ennek ellenére a kép sorsa meglehetősen zaklatott lett. A millennium után Londonban állították ki, majd ezután került ismét Budapestre, ahol 1909-ben avatták fel újra. A képet befoglaló épület azonban útban volt az épülő Szépművészeti Múzeumnak, így ismét költöznie kellett. Közben a kép iránti érdeklődés is egyre hanyatlott. Végül a második világháborúban megsérült, összetekerték és akkortól különböző raktárakban tárolták. A festmény megpróbáltatásai itt azonban nem értek véget, évtizedekig hánykódott, kallódott darabokban.

Jelenlegi ismereteink szerint a körkép Ópusztaszerre szállítását Pogány Ö. Gábor vetette fel. Végül 1970-ben született döntés arról, hogy Ópusztaszerre kerüljön a kép. A második világháború után egyediségének kimondását és ezzel a tulajdonképpen az egyszer már elért első látványszakralizációs fázist nyilvánvalóan témája gátolta. Az 1970-es években a pusztaszeri fejlesztésekről szóló nyilvános vagy szakmai diskurzusokban a körképről minden pátoz nélkül írnak.⁴⁵ A maccannelli elnevezés fázisának újbóli megjelenését sokáig nem lehet ekkor azonosítani. Értelemszerűen felállítása előtt már nem egyszerű technikai kérdésként értekeznek megőrzéséről. 1988-ban Szűcs Árpád már azt írja: a körkép „megmentésre és megőrzésre érdemes, egyediségénél fogva különleges művészeti emlékünknél”⁴⁶ ami már beleillik a maccannelli modellbe.

⁴⁵ Kovács 1997: 98–102.

⁴⁶ Koncz–Sz. Simon 1988: 77.

Ópusztaszeren a jurtára emlékeztető kiállítási épület a nyolcvanas évek közepén már készen várta a képet. Ez a kör alakú épület szolgál a folyamat következő szakaszául, hiszen nem csak kirakatba helyezte, de be is keretezte, védelmezi azt és fel is hívja rá a figyelmet. Az épület azonban nem csupán a festmény, de más honfoglalással kapcsolatos alkotások és emlékek otthona is. Többek között külön Árpád-terem is kialakításra került itt. 1995-ös megnyitásától kezdve különböző kiállításokat, rendezvényeket is tartanak az épületben.⁴⁷ A Rotunda mára már egész komplexummá nőtte ki magát. Ajándékbolt, éremverő automaták és egy Árpád szobor is található itt. Kovács Ákos szavaival élve a Rotunda „felszentelt dómmá”, a „magyarság szentélyévé vált”, míg a körkép „szent képpé” vagy „oltárképpé.”⁴⁸

Kétszeresen is igaz itt MacCannell félmondata, miszerint a szentélyé tétel pillanatában a szakralizált tárgy körülötti tér, a „keret” versenyre kel a „képpel”. Egyrészt maga a Feszty-körkép Rotundástól tulajdonképpen az Árpád-emlékmű körülötti térszakralizáció része volt, az Árpád-emlék körül 1897 óta tartó folyamatok indokolták Pusztaszerre kerülését. Az Árpád-emlékmű azonban komoly kihívóra talált a nemcsak tematikusan jól pozicionálható, de monumentális és sajátos megjelenítési módja miatt érdeklődésre számot tartó képből. Ahogyan a Feszty-körkép szinte pillanatok alatt szorítja ki a szentély helyzetéből az Árpád-emléket, úgy válik a Rotunda a Feszty-féle kép keretévé, értelmezőjévé, az Árpád-emlékmű pedig visszaminősül az új szentély kontextusát megteremtő elemmé.

Napjaink ópusztaszeri szuvenirjei gazdagon szolgálják a Feszty-körkép mechanikus reprodukcióját. Az Emlékpark internetes megjelenését vizsgálva az Árpád-emlék visszaszorulása jól észlelhető. 2017-ig az emlékpark honlapjának fejléce is erősítette a körkép dominanciáját, első helyre sorolva azt az attrakciók között.⁴⁹ Tanulmányunk írásának időpontjában a nemrég elkészült honlapon már az Árpád-emlékmű megelőzi a körképet.⁵⁰ Ópusztaszer község Wikipédia oldala szerint: „*Ópusztaszer leginkább a Nemzeti Történelmi Emlékparkról ismert, azon belül is az ott található, Feszty Árpád festette és róla elnevezett Feszty-körképről.*”⁵¹ A közösségi szerkesztésben készülő Wikipédia Nemzeti Történelmi Emlékpark szócikke talán még ennél is torzabb társadalmi reprezentációt mutat Ópusztaszerről. A szócikk első fejezete a Rotundáról és benne a körképről szól, második fejezete a Külső kiállítások címet viseli. Itt a szabadtéri néprajzi gyűjtemény, az Erdő és ember ki-

⁴⁷ Koncz–Sz. Simon 1988: 82–90.

⁴⁸ Kovács 2006: 91.

⁴⁹ A lapelőzmény forrása: <https://web.archive.org/web/20161220072546/http://www.opusztaszer.hu/> (A letöltés dátuma: 2019. 03. 25.)

⁵⁰ opusztaszer.hu (A letöltés dátuma: 2019. 03. 25.)

⁵¹ <https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%93pusztaszer> (A letöltés dátuma: 2019. 03. 25.)

állítás, a nomád park és a vízügyi kiállítás után a parkban található emlékművek felsorolása között kap helyet az Árpád-emlékmű.⁵²

Dean MacCannell helyszakralizációs modelljének ópusztaszeri alkalmazása több tanulságot is hordoz. Egyrészt remek példát szolgáltat arra, hogy a turisztikai attrakciók létrejötte egy jelentésfeltöltési folyamat eredménye. Emellett rámutat, hogy a turisztikai attrakció egy dinamikus létező, azaz e létrejöttét lehetővé tevő társadalmi konstrukciós folyamat nem szűnik meg az attrakció kialakulása után. Ópusztaszer kapcsán felismerhető, hogy a modell bizonyos szakaszai párhuzamosan is folyhatnak: az elnevezés nyomán szűkebb körben akár a mechanikus és társadalmi reprodukció folyamata is elindulhat. A maccannelli modell az attrakció átalakulása, a társadalmi kontextus megváltozása és az értelemtelítő folyamat új irányba fordulása esetén jelentősen módosulhat, sőt akár újra is indulhat alapvetően alakítva át az adott attrakciót.

Irodalom

- ANONYMUS
1975 *Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről.* Budapest: Magyar Helikon
- BENJAMIN, Walter
2003 *A műalkotás a technikai reprodukálhatóság korában.* http://aura.c3.hu/walter_benjamin.html (A letöltés dátuma: 2015. 11. 28.)
- BÓDI Jenő – PUSZTAI Bertalan
2016 A vágygazdaság forrásvidékei. A turizmus (média)reprezentációi a globális áramlatok terében. *Replika.* 96–97. 7–9.
- CULLER, Jonathan
2012 A turizmus szemiotikája. In Bódi Jenő - Pusztai Bertalan (szerk.): *Túl a turistatekinteten. A turizmus kritikai és kultúratudományi perspektívái.* 23–41. Budapest: Gondolat
- FINE, Elizabeth – HASKELL, Jean
1985 Tour guide performances as sight sacralization. *Annals of Tourism Research.* 12. 1. 73–95.
- KONCZ János – SZ. SIMON István (szerk.)
1988 *Ópusztaszer.* Budapest: Kossuth Kiadó
- KOVÁCS Ákos
1997 *Két körkép.* Budapest: Sík Kiadó
2006 *A kitalált hagyomány.* Pozsony: Kalligram
- KOVÁCS Szilvia
2016 Budapest-képeslapok a századfordulón: utazási emlékek és a modern nagyváros-tapasztalat médiumai. *Replika.* 96–97. 85–97.

⁵² https://hu.wikipedia.org/wiki/Nemzeti_T%C3%B6rt%C3%A9neti_Eml%C3%A9kpark (A letöltés dátuma: 2019. 03. 25.)

- MACCANNELL, Dean
 1976 *The Tourist. A New Theory of the Leisure Class.* New York: Schocken
- MÓD László – SIMON András (szerk.)
 2011 *Nemzeti identitás, kulturális örökség, emlékezet és az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék
- PETERCSÁK Tivadar
 1994 *A képes levelezőlap története.* Miskolc: Herman Ottó Múzeum
- PUSZTAI Bertalan
 2010 A nemzeti és turisztikai táj kapcsolata. Turizmuszemiológiai megfontolások a látványosság és a táj jelentésének konstrukciójáról. *Tabula.* 13. 1. 3–19.
 2017 Diaszpóra turizmus, örökségesítés és helyszakralizáció a skót függetlenségi referendum kontextusában. *Néprajzi Látóhatár.* 26. 1–4. 165–187.
- SEATON, Anthony V.
 2004 Háború és thanaturizmus. *Aetas.* 20. 3–4. 220–244.
- SINKÓ Katalin
 1989 Árpád kontra Szent István. *Janus.* 6. 1. 42–52.
- VÁLYI Katalin – ZOMBORI István
 é. n. [2000.] *Ópusztaszer.* Budapest: Száz magyar falu könyvesháza

Bertalan Pusztai – Vivien Lipka

DOUBLING THE SACRALISATION OF TOURISTIC SPECTACLES. THE CASE OF ÓPUSZTASZER

In this paper we apply Dean MacCannell's sight sacralization theory on the National Historic Memorial Park of Ópusztaszer, Hungary. The history of the Park is well researched, but its interpretation in the framework of MacCannell's can identify new correlations. It is a fine example to understand that the meaning of every tourist attraction is continuously under construction. The dynamic process of social construction of meaning does not stop after the formation of the attraction. The exemplary case of Ópusztaszer sheds light on the fact that the process described by the model of MacCannell can change course, or even can restart in case the attraction or the social context changes.

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A Györffy István Néprajzi Egyesület lektorált folyóirata
XXVIII. évf. 2019. 3–4. szám

A folyóirat alapítói

BALASSA IVÁN és UJVÁRY ZOLTÁN (1992)

Alapítószerkesztő

VIGA GYULA (1992–2001)

KEMÉNYFI RÓBERT (2002–2012)

LAJOS VERONIKA (2013)

Főszerkesztő

KEMÉNYFI RÓBERT

Szerkesztő:

SZABÓ HENRIETT

A szerkesztőbizottság elnöke

KEMÉNYFI RÓBERT

A szerkesztőbizottság tagjai

GECSE ANNABELLA (Szolnok), KAVECSÁNSZKI MÁTÉ (Debrecen),

KESZEG ANNA (Kolozsvár), KÉSZ MARGIT (Salánk/Kárpátalja), SZÓKE ANNA (Vajdaság)

A borítóterv

M. SZABÓ MONIKA

A kötet megjelenését támogatta

OTKA NKFIH K115886 program

MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport

Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

Felelős kiadó

BARTHA ELEK, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke

ISSN 1215-8097

Nyomdai munkálatok

Kapitális Kft., Debrecen

www.neprajzilatohatar.hu

Tartalom

XXVIII. ÉVF. 2019. 3–4. SZÁM

ELŐSZÓ

<i>(Szabó Henriett)</i>	5
-------------------------------	---

TEREP-OLVASATOK

Keményfi Róbert: „Szakrális földrajz” <i>A képzeltes magyar geotest</i>	9
Biczó Gábor: Az antropológiai terepmunka, a terepjegyzet és a tudományos szöveg	39

TÁJ–TURIZMUS-OLVASATOK

Pusztai Bertalan – Lipka Vivien: A turisztikai látványszakralizáció megduplázódása. Ópusztaszer esete	55
Bódi Jenő: Mozgó testek a Balaton-parton	76
Marinka Melinda: Németfalu – sváb utca – pincesor. <i>A német telepítés emlékezete a közterületi névhasználatban és közösségi tereken</i>	96

ETNOGRÁFIAI-OLVASATOK

Doma Boglárka: Egy Nyíri mezősegi napló, mint I. világháborús néprajzi forrás.....	113
Magdus Andrea: A nyírcsaholyi asszonyforradalom egy napja – eseményrekonstrukció.....	135

EMLÉKKIÁLLÍTÁS

Szabó Henriett: „Tág a világ...”	153
--	-----

KÖNYVÉSZET

Keményfi Róbert – Biczó Gábor (szerk.): Néprajzi Látóhatár. 2017. 1–4. Ilyés Zoltán emlékszáma (<i>Doma Boglárka</i>)	173
Deáky Zita – Smid Bernadett (szerk.): Emlék, emlékezet, életút. (<i>Magdus Andrea</i>)	175
Barna Gábor – Kiss Endre (szerk.): A család egykor és ma. (<i>Magdus Andrea</i>)	177